

Makkai T. Csilla

EGY RECEPCIÓ VÁLTOZÁSTÖRTÉNETE*Bartis Attila műveinek román fogadtatása*

A magyar irodalom utóbbi harmincévnyi romániai recepcióját tárgyaló tudományos munkák mindegyike érinti azt a problémát, hogy noha 1989 után is jelentős mennyiségű irodalmi alkotást lefordítottak román nyelvre, a megjelent kötetekről nem, vagy csak szórványosan születtek kritikák. Bár viszonylag széleskörűen és alaposan gyűjtötték össze az eddig románul megjelent alkotásokat, alig történt kísérlet arra, hogy egyetlen szerző jelenlétét vizsgálják a kortárs román irodalmi környezetben.

Az eddigi kutatások különböző módszerekkel közelítettek a témához. Vincze Ferenc tanulmánya¹ a fordítást szorgalmazó műhelyek – a Pont Kiadó Conflux programja, a kolozsvári Koinónia Kiadó, a Magyar Fordítóház és az Institutul European – által megjelentetett köteteket vizsgálva megjegyzi, hogy „a fordításra kiszemelt művek kiválasztása erősen esetleges, s nem tükröz semmilyen koncepciót”.² A kötetek recepcióját pedig elsődlegesen a könyvekhez írt elő- és utószavakban, illetve a témát érintő irodalomtörténeti munkákban vizsgálta. Négy román nyelvű magyar irodalomtörténet³ is létezik, amely a romániai magyar irodalmat tematizálja, viszont olyan irodalomtörténeti munka, amely a magyar irodalom egészének folyamatait tolmácsolná a román olvasóközönségnek vagy szaktudományos érdeklődőknek, még nem készült.⁴

Selyem Zsuzsa az 1990 és 2003 között a 22, a Dilema, a Vatra, az Apostrof, az Observator Cultural és a román Lettre Internationale

1 VINCZE Ferenc, *A magyar irodalom román fordítása és recepciója = Túl minden határon*, szerk. JÓZAN Ildikó – JENEY Éva, Balassi, Budapest, 2008, 134–156.

2 *Uo.*, 139.

3 ION CHINEZU, *Aspecte din literatura maghiară ardeleană*, Editura Revistei Societatea de mâine, Cluj, 1930.; NICOLAE BALOTĂ, *Scriitori maghiari din România*, Kriterion, București, 1981.; GAVRIL SCRIDON, *Istoria literaturii maghiare din România 1919–1989*, Sfînx, Cluj-Napoca, 1996.; SZONDA Szabolcs, *Literatura maghiară din România. Aspecte cronologice și noțiuni de bază*; RHT, Bukarest–Sepsiszentgyörgy, 2008.

4 Ezzel ellentétben 2013-ban elkészült egy német nyelvű magyar irodalomtörténet, mely következetesen kitér a magyar és az európai irodalmi kölcsönkapcsolatokra is. *Geschichte der ungarischen Literatur. Eine historisch-poetologische Darstellung* – szerk. KULCSÁR SZABÓ Ernő, Walter De Gruyter, Berlin–Boston, 2013.

című lapokban napvilágot látott, kortárs magyar irodalmat tárgyaló írásokat vizsgálta.⁵ Ezek részben fordításokat is közöltek, viszont „a válogatások [...] jobbára esetlegesek; fordításkritika nem jelenik meg; a kezdeményezések megszakadnak, a különféle fórumok nem látszanak tudni egymás eredményeiről”.⁶ Balogh Andrea pedig az 1990 és 2014 között megjelent fordítási irodalomról írt tanulmányában,⁷ viszont vizsgálatát az önálló kötet formájában vagy antológiakötetben megjelent kiadványokra szűkítette. Ő is megemlítette a magyar irodalomról szóló román nyelvű újabb szakkönyveket, tanulmányokat, viszont az is körvonalazódik ezekből, hogy többnyire magyar irodalomtörténészek román nyelven közölt tanulmányairól van szó. A meglévő kulturális folyamatok természetes velejárójaként, a romániai magyar írók és irodalmárok képezik sok esetben a hidat, amely átjárhatóságot biztosít a két kultúra között. Ezért egyáltalán nem meglepő, hogy a romániai magyar szakmabeliek tesznek lépéseket annak érdekében, hogy a magyar irodalom román nyelven is reprezentálva legyen. Mindemellett fontos megemlíteni a kiemelkedő és következetes fordítók munkásságát, hiszen sok esetben az ő irodalmi tájékozódásuk határozza meg azt, hogy mi kerül lefordításra.⁸

A kulturális kapcsolatok kétoldalú építése különösen nehéz feladat olyan országokban, amelyek múlt századi történelmét az ideológiai terheltség jellemzi. A magyar irodalomtörténetbe való újrabeíródás és egyáltalán a magyar irodalomtörténet újradefiniálásának retorikája hatja át a rendszerváltást követő időszakot. Ami pedig a romániai magyar irodalom jelenlegi állását illeti: pontosan köztes helyzete miatt több irodalomtörténeti/irodalomtudományi vita is kibontakozott már a témában, de én legpontosabban a Giorgio Agamben szövegeinek gondolatvilágából ismert *bennfoglaló kívütliség* állapotával tudnám leírni ezt a sajátságos helyzetet. Ha a kulturális kapcsoltságot rizomatikus rendszerként sikerülne modellezni, rögtön láthatóvá válhatnának azok a területek, amelyek több kultúra hagyományába is beágyazottak.

Az Erdélyből Magyarországra települt Bodor Ádám, Bartis Attila, Dragomán György és Tompa Andrea megkerülhetetlen szerzői a kor-

5 SELYEM ZSUZSA, *A kortárs magyar irodalom recepciója a román lapokban*, Látó 14. (2003/10.), 37–44.

6 *Uo.*, 44.

7 BALOGH ANDREA, *A magyar irodalom román recepciója a kortárs közegben*, THL2 2014/1., 115–128.

8 Paul Drumaru, Anamaria Pop és Marius Tabacu munkásságára gondolok itt elsősorban.

társ magyar irodalmi szcénának, szövegeik őrzik az erdélyi szociokulturális beágyazottságot, ráadásul mind a magyarországi magyar, mind a román irodalom irányába közvetítenek egyfajta idegenséget. Ennek az idegenségnek az érzékelése is megfogalmazódik Bartis Attila kötetének román recepciójában, viszont azt is láthatjuk majd, hogy a Kádárrendszer fullasztó közegének reprezentációja inkább az ismerőség, otthonosság erejével hat. Mindemellett szövegei egyetemessége lehetővé tett még az a kulcsfontosságú tényező, amely a román irodalom tekintetét a regényekre fordította. Bár az eddig megjelent recepcióméleti tanulmányok nem tárgyalják Bartis román irodalmi jelenlétét – sőt, lefordított kötetei ki is maradnak Balogh Andrea felsorolásából –, a könyveiről megjelent reflexív szövegek sokasága azt bizonyítja, hogy jelenleg Bartis az egyik legismertebb magyar szerző Romániában. Ehhez hozzá kell tenni azt is, hogy az elmúlt tíz évben számos interjú és beszélgetés jelent meg a szerzővel, illetve több romániai irodalmi rendezvény vendége volt az évek során, nem mellesleg, az *Infinitezimal* folyóirat 2018-ban megjelenő *Világ/vileag* című magyar kultúrát tematizáló számában Bartis Attila az egyedüli kortárs magyar író, akinek egy művét fordításban közlik.⁹ A román kulturális közegben elfoglalt helye egy soktényezős folyamat, melynek részét képezik a műveiről született kritikák, recenziók, vélemények. A továbbiakban ezek ismertetése és elemzése következik.

A nyugalom fogadtatása

2001-ben jelent meg Bartis Attila második, *A nyugalom* című regénye, ezt fordították le először románra, a szerző ennek köszönhetően került be a román irodalmi köztudatba. A román nyelvű kötet a forrásnyelven való kiadás után öt évvel, 2006-ban került az olvasók elé Anamaria Pop fordításában. A fordító személyisége is fontos a recepció szempontjából, hiszen egy méltán ismert és elismert szakember munkájáról van szó, akit többek között Esterházy Péter, Nádas Péter, Kertész Imre fordítójaként tartunk számon. *A nyugalom*¹⁰ megjelenése után nem sokkal a kritika homlokterébe került, emellett pedig több társulat is játszott az elmúlt években a szöveg színpadi változatát, ami a regény népszerűsítésében is kulcsfontosságú tényező volt.

⁹ A teljes lapszám itt olvasható: <https://infinitezimal.ro/depozit/numarul-13>.

¹⁰ BARTIS Attila, *Tibna*, ford. Anamaria POP, Paralela 45, Pitești, 2006.

Az elsők között Iulia Popovici közölt recenziót az Observator Cultural folyóirat online felületén. A szerző az autofikcionalitás problémája felől közelített a műhöz, kiemelve, hogy mivel a román és a magyar irodalmi, kulturális közeg meglehetősen különálló egységet képez, román kritikusként valamilyen szinten „védett” attól, hogy a szerzői életrajzhoz tartozó elemek pikantériába fulladó részletei leszűkítsék értelmezését, hiszen korlátozott ismeretei vannak azokról. Ezért állítása szerint értelmezésében csak a szövegre koncentrálni, majd a referencialitás kérdését rövidre zárja: „Mindenki tisztában van azzal, hogy *A nyugalom* autofikcionális alkotás, hogy Weér Andor története, Bartis személyes története, Weér Rebeka alakját a szerző saját anyjáról mintázta, röviden tehát azt, hogy a szövegben ugyanakkora mértékben van jelen a fikció és a realitás.”¹¹ Megfogalmazása szerint Weér Rebeka számára a színház képezi az egyedül érvényes realitást, akinek gyermekei a fikció szférájából maradt balesetek.¹² Ebből az is látszik, hogy a kritikusnak nem sikerült elszakadni a problémához tartozó fogalmi hálótól. Amikor pedig egy román művel kerül párhuzamba a szöveg, szintén a referenciális elemek jelentik a kontextualizációs kapcsolatot, hiszen kiemelte, hogy Cezar Paul-Bădescu *Luminița, mon amour* című regénye szintén önéletrajzi elemekre épül, és „a szerző életéhez tartozó, morálisan megkérdőjelezhető határhelyzeteket mutat be”.¹³

A fikcionalitás és önéletrajziség keretétől teljes mértékben eltávolodva elemezte a művet Marius Lobonțiu a marosvásárhelyi Vatra irodalmi folyóiratban. Egy elemző, értékelő kritikáról van szó, amelyben a szerző a kötetet a remekművek közé sorolja, nagy regénynek nevezi, mely mégis könnyen olvasható.¹⁴ „Adott egy groteszk, vérfertőző, freudi, beteg történet, mellette pedig az éles társadalmi valóság, mely közel van és amely ellensúlyozza azt [...]”¹⁵ Lobonțiu minimálisan kontextualizálta is a kötetet, egyetlen irodalmi párhuzamot megemlítve, nevezetesen Heinrich Böll *Egy bohóc nézetei* című kötetét, amely nem kizárólag azért fontos párhuzam, mert hangvételében és részint tematikusan is összekapcsolható *A nyugalom*mal, hanem azért is, mert ezzel a gesztussal a kötetet rögtön „kirepítette” a kis irodalmak közegeiből, hiszen egy világirodalmi jelentőségű mű ekvivalenseként tárgyalta.

11 Iulia Popovici, *Ficțiune contra autoficțiune*, Observator Cultural 2006. 08. 24., <https://www.observatorcultural.ro/articol/ficțiune-contra-autoficțiune-2/>.

12 *Uo.*

13 *Uo.*

14 Marius Lobonțiu, *Roman bolnav, al nostru, al tuturor*, Vatra 34. (2007/9–10.), 37.

15 *Uo.*

Értelmezésében végig szem előtt tartotta a szöveg két fontos szegmensét: az egyén történetét és a társadalmi hatások összefüggéseit. A társadalmi hatások és a környezet bemutatását valóságosnak, bár elhalványultnak ítélte, „akár egy filmet zene nélkül, amelyben ideiglenesen a szubjektivitás egyedül a szereplőkre maradt”.¹⁶ A romániai és magyarországi államszocializmus ábrázolásában pedig egyaránt a groteszk kategóriáját és a durvaságot emelte ki, melynek következtében „a szereplők voltaképpen azonosak”.¹⁷

Egy újabb szempontot érvényesített Balázs Imre József román nyelven megjelent kritikája az Apostrof irodalmi lapban. Sajátságos pozícióból közelített a regényhez, hiszen a szerző mind a magyar, mind a román irodalmi közegben otthonosan mozog. Ez leginkább abban artikulálódik, hogy a regényt a magyar irodalmi hagyományokba ágyazva tárgyalta, felmutatva a lehetséges előzményeket, miszerint a regény „beépül a magyar próza azon hagyományába, amelyben a periférián való létezés rendkívüli pontossággal kerül megfogalmazásra, pátosmentesen, mintegy nyitva a tragikum dimenziója felé (melyet a magyar posztmodernizmus gyakran megkerül). Mészöly Miklós, Bodor Ádám vagy Krasznahorkai László már kutatták a periférikus létezés ezen tartományát [...]”.¹⁸ Beszámolt a magyar közegben született kritikák álláspontjáról is, miszerint az irodalomkritika „ezeket a szövegeket az egyféle megkésett modernizmus kategóriájába sorolja, amelyre a megszilárdult ego megkérdőjelezése és a nyelvi szkepszis jellemző”.¹⁹ A szöveg továbbá a regény építkezésére figyelt, mintegy leleplezve működés-módját: „A regény logikája szerint felépül egy (abszurd) szabályrendszer [...], amely a kötet végén rendszerint megsértésre kerül.”²⁰ Ez viszont egyaránt értendő a személyes és a publikus térre vonatkozó előírások megváltozására, ahogyan a rendszerváltozásra is.

A nyugalom recepciója nem ért véget a kötet megjelenése körüli kritikákkal, hiszen megfigyelhető, hogy csaknem tíz évvel később is születtek reflexiók róla. Ennek több jelenség is alapját képezhette, amelyből hármat tartok kulcsfontosságúnak. Egyrészt, *A nyugalom* pozitív fogadtatása következtében lefordításra kerül a szerző első regénye is, *A séta* (1995), majd *A vége* (2015) is, aminek következtében valamelyest állandósult a szerző jelenléte. Egy másik fontos tényező, hogy az elmúlt tíz-

16 Uo.

17 Uo.

18 BALÁZS Imre József, *Spații sufocante*, Apostrof 18. (2007/10.), 6.

19 Uo.

20 Uo.

húsz évben nemcsak Bartis Attila romániai recepciója látszik körvonalazódni, hanem Dragomán György műveiről is születtek kritikák. Ebben az időszakban Bodor Ádám néhány fontos kötete is lefordításra került,²¹ meglepő módon szinte párhuzamosan a Bartis-kötetekkel, aminek következtében Bodor Ádám romániai recepciója jelentős csúszással indult. Mivel a recepció folyamata egy viszonylag szövevényes rendszerként működik, amikor megjelenik egy-egy újabb elem, az gyakran befolyásolja a többi elem pozícióját. Az irodalomtudomány egy lehetséges feladata felfűzni ezeket a szálakat oly módon, hogy figyel a célkultúrában zajló folyamatokra is, a megjelenő kötetek egymásra gyakorolt hatását is vizsgálja, majd általánosabb módon a magyar irodalomról alkotott kép(zet)ek változásait. A Bartis Attila művei körüli felpezsdülésnek a harmadik oka az lehetett, hogy a szerző nemcsak regényei, hanem drámái által is ismertté vált a román kulturális életben. *A nyugalom* 2001-ben, ennek dramatizált változata az *Anyám, Kleopátra* 2002-ben jelent meg. Magyarországon több társulat is előadta, majd *A nyugalom* című regény alapján filmet rendezett Alföldi Róbert, melyet 2008-ban mutattak be. 2015-ben a Marosvásárhelyi Nemzeti Színház Tompa Miklós Társulata vitte színre *A nyugalom* című előadást Radu Afrim rendezésében. Annak ellenére, hogy magyar nyelven került a közönség elé, a román nyelvű színikritika is reflektált az előadásra, kivétel nélkül elismerően.²² Ezen szövegek közös jellemzője, hogy rendszerint utalnak a korábban íródott regényre, illetve a darab másik forrására, az *Anyám, Kleopátra* című drámára. Van, aki „az egyik legjobb kortárs regény”-nek²³ nevezte, van, aki túlságosan nehéz feladatnak találta a hosszú és súlyos regény színpadi adaptációját.²⁴ Ennek ellenére a kritikusok szerint a rendezőnek és csapatának sikerült megoldani a műfajváltás okozta problémákat, mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy

21 BODOR Ádám, *Zona Sinistra*, ford. Marius TABACU, Koinónia, Cluj-Napoca, 2005.; BODOR Ádám, *Vizita arhiepiscopului*, ford. Marius TABACU, Polirom, București, 2010.; BODOR Ádám, *Mirosul pușcăriei*, ford. Marius TABACU, Curtea Veche, 2011.

22 Dana ȚABREA, *Tihna. Despre (ne)liniștea din noi, uitând a fi (oameni)*, Ziarul de Iași 2016. 03. 19., <https://www.ziaruldeiasi.ro/stiri/tihna-despre-ne-linistea-din-noi-uitand-a-fi-oameni-122483.html>; Florian-Rareș TILEAGĂ, *Notițe din octombrie, (I). Tihna*, Pasiliberi.ro 2015. 11. 11., <http://www.pasiliberi.ro/index.php/la-teatru/spectacole/30-blog/teatru/spectacole/168-notite-din-octombrie-i-tihna>; Mircea MORARIU, *15 ani în criptă*, Adevărul 2015. 05. 07., https://adevarul.ro/cultura/teatru/15-ani-cripta-1_554b3e0dcfbc376e35f10459/index.html; Cristina RUSIECKI, *Unde-ai fost, băiete?*, Cultura 2015. 06. 17., <https://revistacultura.ro/nou/2015/06/unde-ai-fost-baiete/>.

23 Mircea MORARIU, *15 ani în criptă*, Adevărul 2015. 05. 07., https://adevarul.ro/cultura/teatru/15-ani-cripta-1_554b3e0dcfbc376e35f10459/index.html.

24 TILEAGĂ, *I. m.*

Radu Afrim, a darab rendezője ezért az előadásért 2016-ban elnyerte az egyik legrangosabb romániai színházi elismerést, az UNITER legjobb rendezésért járó díját. Összességében elmondható, hogy *A nyugalom* színházi adaptációjáról szóló kritikákban minden esetben szó esett a forrásszövegekről, illetve többször is megemlítették, hogy a regény és a dráma szerzője Romániához is köthető, mivel ott töltötte életének első évtizedeit. Emellett nyilvánvalóan a kritikák legnagyobb része a rendezésre, a színészi játékra, a díszletre, a hangulatra összpontosított. *A nyugalom* című előadáson kívül Bartis Attila neve többször is feltűnt a színházi életben, hiszen 2010-ben a *Romlás* című darabját szintén bemutatták Marosvásárhelyen, majd 2012-ben a dráma román nyelvű változatának adaptációját (*Prăpădăul*) a Iași-i Vasile Alecsandri Nemzeti Színház vitte színre, illetve nem utolsósorban 2018-ban mutatták be a dráma egy újabb adaptációját a Temesvári Csiky Gergely Állami Magyar Színházban. Nem hagyhatjuk ki a sorból a *Rendezés* című darabot sem, melyet Bartis Attila rendezett 2016-ban szintén Marosvásárhelyen.

Ezekből láthatóvá válik, hogy az első lefordított regénye (*Tibna*, 2006) óta a szerző folyamatosan jelen van a romániai kulturális életben. *A nyugalom* olyan népszerűsége miatt, hogy 2017-ben a Polirom Kiadó – amely két másik Bartis-regényt is megjelentetett – ismét kiadta a regényt. Ezelőtt még születik néhány recenzió a kötetéről, kissé megkésve az első megjelenéshez képest.

2012-ben megjelent Adriana Gionea recenziója a www.bookmag.eu online felületen. Recenzió lévén – a műfajnak megfelelően – kissé személyesebb hangvétellel indított, de olyan módon, hogy ne essen bele a tetszett/nem tetszett kategóriák gyakori csapdájába. A kötet pszichológiai vetülete felől értelmezi a szöveget, melyet leginkább az anya-fiú közti ödipális viszony jellemez. „Bartis Attila minden jót megtartott Proust és a pszichoanalízis atyai örökségéből: az emberi elme tudattalan területeibe való behatolást az emlékeken keresztül, melyek akaratlanul aktiválódnak, rendezetlen albumot alkotva, tele intenzív vizuális vallomásokkal. *A nyugalom* olyan, mintha a karakter belső világában sétálnánk. Az élvonalában egy krízishelyzetbe jutott értelmiségi, aki határokat próbál szabni az anyjával való ödipális kapcsolatának.”²⁵ Az anya fojtogató jelenléte a fiú életének minden területén megnyilvánul, leginkább abban, hogy „a legtöbb emlék és gondolat az anya

25 Adriana GIONEA, *Mama constrictor și alte femei*, Bookmag.ro 2013. 04. 03., <https://bookmag.eu/mama-constrictor-si-alte-femei/>.

birtokló személyiségéhez köthető, aki mindig készen áll arra, hogy irányítsa a fiának a többi nővel való intim kapcsolatait”.²⁶

Ennek boncolgatására rendre kitért minden kritikai szöveg, így a Lecturile Emei könyvesblog²⁷ szerzője is: „[...] de a történetek mindegyike a központi pillérhez kapcsolódik: egy uralkodó anya és fia viharos kapcsolatához, amelyből bár vannak menekülési kísérletek, voltaképpen mindkét fél egy szimbolikus kriptába zárult tizenöt éve”.²⁸ Ez a 2016-ban született recenzió, bár szintén lazább hangnemben íródott, de megpróbálta elhelyezni a kötetet, ezzel Bartis Attila írásművészetét is a román nyelvre lefordított magyar irodalom repertoárjában. Ebben a vállalkozásban Bodor Ádám és Dragomán György szövegeihez hasonlította a művet: „Azon gondolkodtam, mi van a Romániában született magyar írókkal, hogy annyira... másképp írnak. [...] Ami az írást vagy a témákat illeti, könyveiknek több-kevesebb közös összetevőjük van: [...] groteszk árnyalat, egyfajta durvaság (amely félelmetes erőszaká eszkalálódhat), egy adag abszurd és fekete humor, erős atmoszféra és egy, a fantasztikus és allegorikus felé irányultság.”²⁹ Ezt követően, 2018-ban felkerült az internetre egy újabb szöveg, mely *A nyugalmat* elemzi. Mihai Gându a szöveg megfejtésének kulcsát abban látta, hogy „egy elidegenedett világban nem lehet teljesen normálisnak maradni – úgy tűnik, hogy ez a bartisi alapelvek közé tartozik, mert leírja a frusztráció és elidegenedés univerzumát”.³⁰ Bár ezek az értelmezések is helytállóak, hiányolható a szövegekből, hogy nem térnek ki Bartis másik, akkor már román nyelven is megjelent regényére, *A sétára*, tehát meglehetősen izolált módon beszélnek a szövegről.

A séta és A vége

Bartis Attila *A séta* című regényét³¹ több mint tíz évvel megjelenése után ültették át román nyelvre, vélhetőleg *A nyugalom* sikeréből kiindulva. Magyar viszonylatban ez a regény jelentette a szerző debütkötetét,

26 *Uo.*

27 Emma olvasmányai, egy viszonylag nagy olvasótáborral rendelkező könyvesblog.

28 *Bartis Attila – Tihna*, Lecturile Emei 2016. 07. 22., <http://lecturile-emei.blogspot.com/2016/07/tihna-attila-bartis.html>.

29 *Uo.*

30 Mihai GÂNDU, *Viziune neagră dar fascinată asupra existenței*, Curierulnational.ro 2018. 11. 07., <https://www.curierulnational.ro/attila-bartis-viziune-neagra-dar-fascinanta-asupra-existentei/>.

31 BARTIS Attila, *Plimbarea*, ford. Marius TABACU, Polirom, Iași, 2008.

a román olvasóközönség viszont csak jóval később ismerte meg azt. *A séta* útvonalát részint kijelölte az a gesztus, hogy a temesvári Orizont folyóirat részletet közölt a szövegből 2008-ban, nem sokkal a kötet megjelenése előtt, Filip Florian író ajánlásával. Az ajánló olyan „irodalmi drágakövet”³² ígért az olvasóknak, mely „egy óriási, sikeres paradoxont mutat meg: a marcangoló szomorúságból feltörő gyönyör habként terül el”.³³

Másrészt viszont *A séta* recepcióját a szerző korábban lefordított regénye is meghatározta. Ez tapasztalható Silviu Gogonea kritikájában is, aki a szöveget többször is *A nyugalom*hoz hasonlította, legfőképp a közelmúlt történelmének megidézésében: „*A nyugalom* kiegészítőjeként, ez a szöveg is behatol a történelem rétegeibe, miközben több ontológiai szűrőn keresztül sikerül egyénivé tennie azt.”³⁴

A szöveg partikuláris elemeiről több szó esett Bianca Burța-Cernat kritikájában, aki a kötet megjelenése után nem sokkal fogalmazta meg gondolatait az Observator Cultural hasábjain.³⁵ *A Bartis Attila, egy irodalomlecke* cím azt ígéri az olvasónak, hogy Bartis Attila több művéről, de legalábbis elsősorban a szerzőről fog szólni a szöveg. Ehelyett *A séta* egy értelmezése olvasható, mely kiemelt módon figyel arra, hogy a szerző életművének mennyire korai darabja ez a regény, debütükötteként nem egy irodalmi ígért, hanem sokkal inkább az írói beteljesedés, az érett hang lenyomata.³⁶ Kiemelte kivételes nyelvezetét, a szövegformálás igényességét, illetve a korábban több helyen is említett abszurd és az erőszak végletekig fokozott megjelenítését.³⁷ A „fiatal” írónemzedék számára mindenesetre példaértékűnek tartja ezt a sokkal inkább beérkezett, mintsem indulási regényt: „*A sétában* Bartis Attila megtámadja az irodalom »nagyszerű« témáit; egy valós támadás, mestermódon elkövetve. Bevallom, annyira örültem ennek a könyvnek, mint már régóta nem a kortárs irodalom darabjainak, [...] mert *A séta* azt a reményt kelti, hogy lehet még írni tétellel bíró, »nagy« szövegeket, a divatos relativizmus ellenére is. A fiatal román próza számára Bartis Attila példaértékű lehet.”³⁸

32 Filip FLORIAN, *Plimbarea*, Revista Orizont 20. (2008/2.), 9.

33 *Uo.*

34 Silviu GOGONEA, *Plimbarea, un roman al inocenței pierdute*, Mozaicul 12. (2009/5.), 9.

35 Bianca BURȚA-CERNAT, *Attila Bartis, o lecție de literatură*, Observator Cultural 2008. 08. 28., <https://www.observatorcultural.ro/articol/attila-bartis-o-lectie-de-literatura-2/>.

36 *Uo.*

37 *Uo.*

38 *Uo.*

Bartis Attila harmadik kötetének, *A végének* magyar nyelvű megjelenése és a román fordítás között két év telt el.³⁹ Szintén a Polirom – Románia egyik vezető könyvkiadója – gondozásában, Marius Tabacu fordításában, 2017-ben került a román olvasók elé a kötet. Emellett pedig szintén ebben az évben megjelent *A nyugalom* második kiadása is, ezúttal már a Polirom kiadásában. Ha a kiadási folyamatot vizsgáljuk, megfigyelhető, hogy Bartis Attilának állandósulni látszik a román nyelvű fordítója és a romániai kiadója is, mely nagy szerepet vállal a regények és a szerző népszerűsítésében. A kritikák alapján az látszik, hogy a regény egyértelműen sikertörténet Romániában, hiszen számos elismerő szöveg jelent meg róla. Ezek a szövegek nem vonakodtak attól, hogy általános érvényű kijelentéseket tegyenek Bartis írásmódjáról, mint ahogy attól sem, hogy viszonyítási pontként a korábbi köteteit jelöljék ki. Az *Observator Cultural*ban Cezar Gheorghe írta, hogy „Az emberi érzelmek szintézise valójában Bartis Attila írásmódjának védjegye. A néző tekintete (mely megkettőződött a fényképezőgép lencsésjén keresztül) rögzíti a képeket, élményeket, emlékeket, amelyekre csak egy életút deformálódó és kontrasztos lencséje által lehetséges fokolizálni.”⁴⁰ Ugyanakkor a szöveg partikularitásai is megjelennek *A végét* elemző szövegekben. A fragmentált írásmód – mely *A nyugalomból* már ismerős – itt most még inkább darabjaira törik, olyannyira, hogy Szabad András „bekezdések láncolatában kibontakozó emlékeit a fényképek őrzik legjobban. Az írásmód olyan, mint egy fotóalbum kaotikus lapozgatása, melyben mindegyik egy-egy történetet mesél el”.⁴¹ Adrian Emil Rus a szövegalkítás egyik legfontosabb elemeként a fotóalberszerű építkezést emelte ki: „Olyan, mint a fragmentáltság és a kollázs játéka, amely építkezni próbál.”⁴² A kritikák rendszerint a fotóhoz hasonlították a szöveg építkezését, mint ahogy azt is többször jelezték, hogy Bartis fényképészként is alkot.

Mind *A séta*, mind *A vége* esetében a kritikák retorikájából kiolvasható egyfajta ismerősség. Míg *A séta* egyik kritikusa a „történelmünk” fogalom használatán keresztül teremtette meg az otthonosság, közelség retorikáját, *A végéről* született egyik reflexió a közép-európai irodalom nagyregényének nevezte, majd hozzátette, hogy „egy könyv a világ

39 BARTIS Attila, *Sfârșitul*, ford. MARIUS TABACU, Polirom, Iași, 2017.

40 Cezar GHEORGHE, *Cei care vor prinde sfârșitul*, *Observator Cultural* 2017. 10. 06., <https://www.observatorcultural.ro/articol/cei-care-vor-prinde-sfirsitul/>.

41 Constantin PIȘTEA, *Sfârșitul de la Bartis Attila*, *Constantinpiatea.ro* 2018. 01. 22., <https://constantinpiatea.ro/2018/01/22/sfirsitul-de-attila-bartis/>

42 Adrian Emil Rus, *Attila Bartis – un album in proză*, *Steaua* 9. (2018) 56.

innenső részén élőkről, a mi életünkről”.⁴³ A kötet másik kritikusa, Serenela Ghițeanu is a közös kelet-európai történelmi emlékezetre apellált: „[...] Kornélnak, a költőnek felajánlják, hogy kiadják a kötetét és elutazhat Londonba, ha cserébe beépül és jelent – ismerős történetként csenghet a kelet-európai olvasó számára. [...] Csak aki megélte a kommunizmust, értheti, hogy miről van szó.”⁴⁴ Míg *A nyugalom* recepciója esetében a Kádár-rendszer és a Ceaușescu-rezsim között nem, vagy csak nagyon halvány, visszafogott módon vontak párhuzamot a kritikusok, a szerző harmadik kötete kapcsán szinte mindenki empatikusan „összekacsint” a szerzővel a közös múlt vélt (vagy valós) ismeretében.

A recepció alakulásában kimutatható egyfajta elmozdulás az ismerősség kategóriája felé. A szerző jelenléte állandó, fogadtatása pozitív a román irodalomban. Ezt tükrözi az a folyamat is, hogy *A nyugalom* sikerének köszönhetően készült el *A séta* (1995) román kiadása. Következő regénye, *A vége* (2015) esetében a magyar nyelvű megjelenés és a román fordítás között csak két év telik el. Ez azt bizonyítja, hogy a 2010-es évek után Bartis már valamelyest kanonizált szerzőnek számít. A kanonizáció folyamatában pedig az egyik legszembetűnőbb jelenség, hogy nem az írás- és ábrázolásmódjának idegensége emelődik ki – amint azt *A nyugalom* esetében láthattuk –, hanem az ismerősség kategóriája az, mely kapcsán több esetben is a közösségvállalás gesztusa kerül előtérbe.

Ha pedig a Bartis Attila kötetéről született kritikákat vesszük figyelembe, a recepció alakulásáról megállapítható, hogy a szerző egyre erőteljesebb jelenléte a román irodalmi életben nemcsak azt vonta maga után, hogy a könyveiről mondhatni folyamatosan születtek kritikák az elmúlt tizenhárom évben, hanem az is körvonalazódik, hogy bizonyos elemek jellegzetességekként visszatérő módon előfordultak az elemzésekben. A reflexiók műfaji és megszólalás-módbeli sokféleségéből látható, hogy az ízlést alakító, legfontosabb román irodalmi lapokon kívül is ráirányult az olvasók figyelme a kötetekre, ami azt bizonyítja, hogy Bartis Attila valóban megtalálta olvasótáborát Romániában.

43 Cezar GHEORGHE, *Cei care vor prinde sfârșitul*, Observator Cultural 2017. 10. 06., <https://www.observatorcultural.ro/articol/cei-care-vor-prinde-sfirsitul/>.

44 Serenela GHIȚEANU, *Excepția purității*, Revista22.ro 2017. 10. 24., <https://revista22.ro/actualitate-interna/excepia-puritatii>.